

ЎЗЛАШТИРИШ ВА РАСТРАТА ҚИЛИШ ЖИНОЯТИНИНГ БОШҚА ЖИНОЯТЛАР БИЛАН ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ЖИХАТЛАРИ

Ахмедов Асрор

Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби
жиноят ҳуқуқи ихтисослиги тингловчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15095756>

ARTICLE INFO

Received: 20st March 2025
Accepted: 25th March 2025
Published: 27th March 2025

KEYWORDS

Жиноят қонуни,
ўзлаштириш ва растрата
қилиш, мулкни талон-торож
қилиш, мансаб мақеини
суистеъмол қилиш, суд
амалиёти

ABSTRACT

Мулкнинг дахлсизлигини таъминлаш давлат сиёсати ва Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг устувор йўналишларидан ҳисобланади. Қўплаб давлатлар қатори Ўзбекистонда ҳам ўзлаштириш ва растрата қилиш орқали мулкни талон-торож қилиш жиноятлариинг содир этилиши жамиятининг ижтимоий-иқтисодий соҳасидаги энг оғриқли нуқталаридан биридир. Бу борада муҳтарам президентимиз, Шавкат Миромонович таъкидлаганларидек, “олдимизда турган яна бир вазифа хусусий мулк ва тадбиркорликни ривожлантиришга халақит бераётган барча тўсиқ ва чекловларни бартараф этишдан иборат”, [1] дея таъкидлаб ўтганлар. Дарҳақиқат иқтисодий жиноятларга қарши курашиш фаолияти ҳар доим, хусусан иқтисодий-сиёсий ва суд-ҳуқуқ соҳасида жадал ислоҳотлар амалга ошаётган даврда долзарблик касб этади

Ўзлаштириш ва растрата қилиш орқали мулкни талон-торож қилиш жиноятига қарши курашда шундай тоифадаги жиноятларни тергов қилиш ва жавобгарликни белгилаш амалиёти ҳам муҳим аҳамият касб этади. ЖКнинг 167-моддаси яъни ўзлаштириш ёки растара йўли билан талон-торож қилиш билан 2015 йилда – 3883 та иш, 7595 нафар шахсга; 2016 йилда – 4020 та иш, 8442 нафар шахсга; 2017 йилда – 3286 та иш, 6458 нафар шахсга; 2018 йилда – 1927 та иш, 3491 нафар шахсга; 2019 йилда – 1620 та иш, 2992 нафар шахсга нисбатан кўрилган бўлса, 2020 йилда ЖКнинг мазкур моддаси билан 2583 та жиноят рўйхатга олинган.

Мазкур жиноятнинг содир этилишининг ортиб бориши мазкур йўналишни тадқиқ қилиш орқали жиноятни тез очиш, айбдорларни жавобгарликка тортиш, етказилган моддий зарарни ўрнини қоплаш орқали жамиятда адолатни қарор топтириш ва шу орқали бу турдаги жиноятлар содир этилишини олдини олиш чоралари ишлаб чиқиш долзарблигини кўрсатади.

Ўзлаштириш ва растрата қилиш орқали мулкни талон-торож қилиш жиноятига қарши кураш фаолиятини илмий жиҳатдан тадқиқ қилиш бу борадаги ишлар сифатини яхшилаш гаровидир. Ўзлаштириш ва растрата қилиш орқали мулкни талон-торож қилиш жинояти, уни тергов қилишнинг: методикаси, тергов ҳаракатларини ўтказиш тактикаси, тергов вазиятлари ва исбот қилиниши лозим бўлган ҳолатлар хусусидаги масалалар борасида яқдил фикрнинг мавжуд эмаслиги ёки илмий асосларнинг етишмаслиги кузатилади.

Ўзлаштириш ва растрата қилиш жиноятини бошқа турдаги жиноятлардан фарқлашда олимлар томонидан бир қатор фикрлар билдирилган. Чунончи, ўзлаштириш, растрата қилиш ёхуд мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан талон-торож қилиш учун жинойий жавобгарлик (XX асрнинг 60-80-йилларда В.Буларгин, Б.В.Даниэльбек, Ф.Зилинский, Ю.Калинин, Ю.Ляпунов, С.А.Тарарухин, И.Плохова, К.Фахрутдинов, И.Хакимов ва бошқалар XX асрнинг 80-90 йилларда А.Аллабергенов, Л.Андреева, Л.Д.Гаухман ва бошқалар) ва уни квалификация қилиш (Б.Волженкин, А.Игнатов, А.К.Квашилава, Г.Кригер, С.С.Кокшаров, А.А.Пинаев, А.Расулев, С.Экмекчи ва бошқалар XX асрнинг 80-90 йилларда А.П.Аллабергенов, В.У.Гузун, Ю.И.Ляпунов ва бошқалар) [2] мавзуга оид бир қанча илмий-назарий аҳамиятга эга бўлган ишлар олиб борилган.

Талон-торож қилиш тушунчаси босқинчилик, талончилик, ўғрилик, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш, фирибгарлик каби мулкка қарши жиноятлар гуруҳига тааллуқлидир.

Талон-торож қилиш предмети моддий борлиқ предмети сингари аниқ хусусиятларга, белгиларга (оғирлиги, сифати, ҳажми ва ҳоказоларга) эга бўлиши керак. Шу муносабат билан электр иссиқлик энергияси, газ, сув, қувирлари талон-торож қилиш жиноятларининг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ бундай ҳаракатлар бошқа жиноят таркибини: алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш (ЖК 170- моддаси) ёки электр, иссиқлик энергияси, газ, сув қуврлардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (1852-моддаси) жиноятларида айбли бўлиши мумкин. Шунингдек, интеллектуал меҳнатни ўзлаштириш (плагиат) талон-торож қилишнинг предмети бўла олмайди, бундай ҳаракатлар муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси) жинояти таркибини ташкил қилади.

Шахс мол-мулкка эгалик ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузиб уни қўлга киритган ҳолларда, талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Унинг ҳаракатлари бошқа жиноят – ўзбошимчалик (Ўзбекистон Республикаси ЖК 229-моддаси) деб ҳисобланиши мумкин. Шунингдек, умумий улушдаги шахснинг шерикчилик асосидаги мулкни ноқонуний эгаллашида ҳам талон-торож қилиш белгилари мавжуд бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги “Иқтисодиёт соҳасидаги жинойий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида” 17-сонли қарорида мансаб вазифалари ёхуд шартномавий муносабатларга кўра, ўзганинг мулкни тасарруф қилиш, бошқариш, етказиб бериш ёки сақлаш бўйича қонуний ваколатларни амалга оширувчи шахснинг мазкур мулкни қонунга хилоф равишда текинга ўзининг мулкига ёки бошқа шахснинг мулкига айлантириши айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг

мулкини ўзлаштириш ёки растрата қилиш деб (ЖКнинг [167- моддаси](#)) тавсифланиши лозимлиги, юқорида кўрсатилган қонуний ваколатларга эга бўлмаган, аммо топширилган ишни ёхуд хизмат вазифаларини бажариши туфайли мулк сақланадиган жойга кириш ҳуқуқига эга бўлган шахс томонидан ўзганинг мулкини талон-торож қилиниши ўғрилик (ЖК 169-моддаси) деб тавсифланиши кераклиги белгиланган.

Мансаб мавқеини суиистеъмом қилиш йўли билан ўзганинг мулкини талон-торож қилиш, агар бу ўзганинг мулкини қонунга хилоф равишда текинга ўзининг ёки бошқа шахсларнинг мулкдорлигига айлантиришида ифодаланган бўлса, ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «г» банди билан квалификация қилиниши лозим ва ЖК [205-моддаси](#) билан қўшимча квалификация қилишни талаб этмаслиги, агар ўзганинг мулкини ғайриқонуний равишда текинга айбдорнинг мулкига айлантириш мақсади билан олиб кўйилганлиги аниқланмаган бўлиб, лекин бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар мавжуд бўлган тақдирда бундай ҳаракатлар (масалан, товар- моддий бойликларининг камомади ёки уни яшириш ҳолатининг ўзигина; ўзганинг мулкдан ўзиникига айлантириб олиш мақсадисиз вақтинча фойдаланиш; ўзганинг мулкини қарзга бериб юбориш ва ҳ.к.) талон-торож қилиш деб тавсифланиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 2017 йил 11 октябрдаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида” 35- сонли қарорида Агар шахс ўзганинг мулкини ёки унга бўлган ҳуқуқни мазкур мулк ёки ҳуқуқ унга берилиши шarti билан боғлиқ мажбуриятларни бажармаслик ниятида олган ёки эгаллаган бўлса, қилмиш айбдорда ўзганинг мулкини ёки унга бўлган ҳуқуқни қўлга киритишга нисбатан қасд фақат ўзганинг мулки ёки унга бўлган ҳуқуқ қўлга киритилгунга қадар пайдо бўлган ҳолдагина фирибгарлик сифатида квалификация қилиниши лозим. Ўзганинг мулкини талон-торож қилишга қаратилган қасд мавжудлиги тўғрисида, жумладан, айбдор томонидан сохта ҳужжат ёки кафолат хатларидан фойдаланиш, қарз мавжудлиги ёки мулк гаров остидалиги тўғрисидаги маълумотни яшириш, битимда тарафлардан бири сифатида иштирок этиши учун сохта корхона (ташкilot) тузилиши, кредит маблағларидан мақсадга зид фойдаланиш ёхуд уларни нақдлаштириш кабилар гувоҳлик бериши мумкин. Қайд этилган ҳолатлар ўз ўзидан шахсни фирибгарлик содир этишда айбдор деб топиш учун асос бўлмайди, шу туфайли, шахснинг ўз мажбуриятларини била туриб бажариш нияти бўлмаганлиги ҳар бир муайян ҳолда ишнинг барча ҳолатларидан келиб чиқиб аниқланиши шарт.

Агар ўзганинг мулкини эгаллашга нисбатан қасд айбдорда мулк қабул қилингандан кейин юзага келган бўлса, шахснинг ҳаракатлари фирибгарлик таркибини ташкил этмайди ва муайян ҳолатларни инобатга олган ҳолда ўзганинг мулкини ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш (масалан, шахснинг ўзига хўжалик юритиш, оператив бошқариш, ишончли бошқариш, етказиб бериш, сақлаш, реализация қилиш ва ҳ.к. мақсадида қонуний берилган мулкни қонунга хилоф тарзда ва ҳақини тўламай ўзининг ёки бошқа шахснинг мулкдорлигига қаратиши) сифатида баҳоланиши лозим.

Мулк айбдорга эгалик қилиш ҳуқуқини юридик тасдиқлаш йўли билан берилмасдан, балки ўзаро ишонч асосида меҳнат мажбуриятларини бажариш учун олинган бўлса, бундай мулк ишониб топширилган мулк ҳисобланмайди. Агар мулк шахсга сони, миқдори кўрсатилган ҳолда махсус ҳужжатда расмийлаштирилган

тартибда топширилган бўлса, бундай мулкни талон-торож қилиш ўзлаштириш. растрата қилиш жинояти ҳисобланади, мулк расмийлаштирилмасдан, унинг сони, миқдори кўрсатилмасдан топширилган бўлса, қилмиш ўғирлик сифатида баҳоланади.

Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда айбдор ўзига мулкдор томонидан ишониб топширилган мулкни талон-торож қилса, фирибгарлик жиноятида алдашдан ташкари ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ҳам талон-торож қилинади. Демак ҳар иккисида ҳам айбдор мулкдорнинг ишончидан фойдаланади ва унга билдирилган ишончни суистеъмол қилиб, мулкни талон-торож қилади.

Ишончни суистеъмол қилиш - фирибгарликнинг усули сифатида айбдор шахс томонидан ғараз ниятларда жабрланувчи билан бўлган ўзаро ишончли муносабатлар (дўстлик, қариндошлик, таниш-билишчилик) асосида айбдор жабрланувчининг унга бўлган ишончидан фойдаланиб, жабрланувчининг мулкни эгаллаб олади.

Фирибгарликдан ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш:

- 1) жиноятнинг субъекти мулкка қонуний асосда эгалик қилиши;
- 2) талон-торож қилинаётган мулкка нисбатан айбдорнинг ваколатлари хизмат мажбуриятлари, шартномавий муносабатлар ёхуд мулкдор ёки мулкнинг бошқа қонуний эгаси томонидан махсус топшириқ асосида вужудга келиши;
- 3) мулк айбдорга фуқаролик-ҳуқуқий ёки меҳнат шартномаси асосида ёзма шаклда расмийлаштирилган тарзда топширилганлиги билан фарқ қилади. Шунингдек, фирибгарликда жиноий қасд мулк айбдорнинг эгалигига қонуний равишда ўтгандан кейин пайдо бўлади.

Шундай қилиб, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни тўғри квалификация қилиш, ўхшаш таркибли жиноят (фирибгарлик, ўғирлик)лардан фарқлаш учун қатъий чегара белгиланиши керак, яъни мулк айбдорга фақат ёзма тарзда расмийлаштирилган ҳолда берилган бўлса, қилмиш ЖК 167-моддаси билан, агарда мулк айбдорга ўзаро ишончли муносабатлар (дўстлик, қариндошлик, таниш-билишчилик)га асосланган ҳолда ёки ёзма расмийлаштирилмаган тарзда берилган бўлса, бундай қилмиш бошқа моддалар (иш ҳолатларига кўра ЖК 168, 169-моддалари) билан квалификация қилиниши керак.

Демак, ўзлаштириш ёки растрата қилишнинг талон-торожнинг бошқа шаклларида асосий фарқи шундаки, ўзлаштириш ва растратада жиноят предмети айбдорнинг эгалигига қонуний асосларда ўтган бўлади, яъни мулк айбдорга хизмат мажбуриятлари, шартномавий-ҳуқуқий муносабатлар ёхуд мулкдор ёки мулкнинг бошқа қонуний эгаси томонидан махсус топшириқ асосида тегишли тартибда ёзма тарзда расмийлаштирилган ҳолда ишониб топширилган бўлади. Талон-торожнинг бошқа шаклларида жиноят предмети ўзганинг мулки жиноят содир этилаётган вақтда айбдорнинг эгалигида бўлмайди.

Тергов ва суд амалиёти таҳлилига кўра ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жинояти жўда кўп ҳолларда ҳужжатларни қалбакилаштириш йўли билан содир этилади. Шу ўринда савол туғилади: ҳужжатларни қалбакилаштириш йўли билан талон-торож содир қилган шахснинг ҳаракатлари талон-торож деб битта модда билан квалификация қилиниши керакми ёки талон-торож ва қалбакилаштириш,

қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиш билан жинойтлар жами тарзида квалификация қилиниши керакми?

Ушбу масаланинг ечими юзасидан ҳозиргача амалиёт ва назарияда ягона тўхтамга келинмаган.

Олимларнинг ҳам бу борадаги фикрлари турлича: бир нуқтаи назарга кўра ҳужжатларни қалбакилаштириш билан содир этилган талон-торожни фақат талон-торож деб квалификация қилиш керак, чунки талон-торож қалбакилаштиришни қамраб олади"[3], деб ҳисоблайдилар; бошқа қарама- қарши фикр тарафдорлари бундай ҳолатда қилмиш жинойтлар жами тариқасида квалификация қилиниши керак, деб ҳисоблайдилар[4].

Биринчи фикр тарафдорлари ўз қарашларини қалбакилаштириш, қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиш талон-торожнинг усули, деб асослайдилар. Лекин, қонун чиқарувчи орган бирорта моддада қалбакилаштириш йўли билан талон-торожни жинойтнинг усули сифатида алоҳида ажратиб кўрсатмаган, яъни ҳужжатларни қалбакилаштириш талон- торожнинг шакли ҳисобланмайди. Иккинчи фикр тарафдорлари ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш учун ЖК махсус 228-моддаси мавжуд, шунинг учун талон-торож ҳужжатларни қалбакилаштириш билан бирга кузатиладиган бўлса, қилмиш ҳужжатларни қалбакилаштириш ва талон- торож шаклига қараб ўзлаштириш, растрата ёки фирибгарлик билан бирга жинойтлар жами тариқасида квалификация қилиниши керак, деб ҳисоблайдилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг "Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жинойтларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида"ги 2004 йил 21 майдаги қарорининг 8-бандига кўра, агар мансабдор шахс ўзи содир этган талон-торож жинойтини енгиллаштириш ёки яшириш мақсадида расмий ҳужжатларга била туриб ёлғон маълумотлар ва ёзувлар киритган бўлса, унинг қилмиши ЖК 167 ва 209-моддаларида назарда тутилган жинойтлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак[5].

Агар мулк ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилингандан сўнг жинойтни яшириш, пайдо бўлган камомадни беркитиш мақсадида ҳужжатларни сохталаштирган ёки қалбакилаштирган бўлса, мансабдор бўлмаган шахснинг ҳаракатлари ЖКнинг 167 ва 228-моддалари

билан жинойтлар жами тариқасида, агар мансабдор шахс бўлса унинг ҳаракатлари 167-моддаси 2-қисм "г" банди ва 209-моддаси билан жинойтлап жами тариқасида квалификация қилиниши керак.

Айбдор ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш мақсадида ҳужжатларни сохталаштирган ёки қалбакилаштирган бўлса (ҳатто жинойт содир этилишини енгиллаштириш мақсадида бўлса ҳам), айбдорнинг ҳаракатлари фақат ЖК 167-моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Чунки, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2008 йил 15 майдаги "Бир неча жинойт содир этилганда қилмишни квалификация қилишга доир масалалар тўғрисида"ги қарори 10-бандига кўра: "Бир неча жинойт содир этилганда, агар жинойтлардан бири бошқасини содир этиш воситаси ёки усули бўлиб, ҳар иккала жинойт белгилари Жинойт кодекси тегишли моддаси диспозициясида кўрсатилган

бўлса, қилмиш Жиноят кодексининг фақат оғирроқ жиноят учун жавобгарлик белгилловчи битта моддаси билан квалификация қилиниши керак. Бунда қилмишни энгилроқ жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи модда билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди”[6].

Суд-тергов амалиётининг таҳлилига кўра, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни асоссиз равишда ЖК 209-моддаси билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши айбдор шахслар томонидан етказилган зарарни тўлаган тақдирда ҳам озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони тайинланиши мумкин. Бу эса, айбдор шахсларнинг етказилган зарарни тўламаслигига олиб келади. Ана шу мақсадда, юкоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ЖК 167-моддаси 2- қисмини "хужжатларни қалбакилаштириш йўли билан" содир этганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи огирлаштирувчи банд билан тўлдиришни таклиф қилган бўлар эдим.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Ш.М.Мирзиёев “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъийлик билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз” 1-Т Тошкент “Ўзбекистон” 2017. 68-б
- 2.Горелик А. Советское уголовное право.Библеографический справочник.(1981-1985 гг)- Красноярск.1987.-С.101-102
- 3.Қабулов Р Уголовно-правовые меры борьбы с хищениями теория и практика: Дис. докт. юрид. наук.Ташкент. 1997. - С. 250.: Матлюбов Б. Жиноятлар мажмуини жиноий-ҳуқуқий нормаларнинг қисм ва бутун рақобатидан ажратиш !! Ҳуқуқ-Право-Law\\. - Тошкент. 2002 - № 2 - Б. 82-83.
- 4.Плаухов Е.О. Квалификаций хищений, совершенных по подложным документам. - Ташкент: Адолат. 1994.С. 85. " Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991-2006. 2 жилдли. - Тошкент: Адолат. 2006 Иккинчи жил д. Б. 171-172.
- 5.Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси. - Тошкент. 2008. - № 3. - Б. 14
- 6.Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991-2006 2 жилдли Тошкент. Адолат.2006 Иккинчи жилд Б 171-172.